

ВІДГУК
офіційного опонента
про дисертацію **Лозової Наталії Григорівни**
„Ідеографічна репрезентація когнітосемного простору
назв суб'єктів культурної діяльності в українській мові”
(Луцьк, 2016. – 205 с.), подану до захисту
на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук
зі спеціальності 10.02.01 – українська мова

Початок ХХІ століття ознаменувався тим, що поряд із традиційними напрямами досліджень у галузі лінгвістики формується принципово новий підхід – когнітивна семасіологія. Спостерігаємо зміщення зацікавлення дослідників від аспектів змісту слова з орієнтацією на об'єктивні, власне мовні, чинники до суб'єктивних, позамовних, причин трансформації значення, що поступово змінюють розуміння людиною тих чи тих понять.

Впливу нової наукової парадигми зазнала й наука про терміни, що посприяло виокремленню когнітивного підходу в сучасному семасіологічному термінознавстві, основні положення якого випрацьовують мовознавці. Це праці зарубіжних учених: Памели Фабер (Іспанія) про змістову структуру спеціальних понять, зони перетину термінології й когнітивної лінгвістики; Рити Теммерман (Бельгія) про соціокогнітивне термінознавство, що оперує термінами як вербалізованими репрезентантами когнітивних категорій; Антоніо Сан Мартіна (Ірландія), який наголошує на проблемі гнучких визначень як носіїв інформативності понять=концептів; Володимира Лейчика (Росія) про невідповідність значення й поняття не лінгвістичними, а антропоцентричними чинниками, що пов'язано суто з розумінням людиною певного терміна; Аркадія Лемова (Росія), який звертає увагу на те, що будь-яке уявлення про денотат та його змістові ознаки є суб'єктивним поглядом дослідника; Ірини Куликової, Діани Салміної (Росія) про лексичну та концептуальну багатозначність, омонімію, синонімію, антонімію, гіперо-гіпонімію, логічні та лінгвістичні вимоги до побудови визначень. Останніми десятиліттями в українському мовознавстві з'явилася низка досліджень, у яких розглядають роль і можливість використання термінологічних даних для побудови систем представлення знань (Анджей Іленков), розглядають співвідношення наукового концепту й наукового поняття та їхніх змістових структур (Вікторія Іващенко), диференціють

значення й смисл (Роман Дудок), аналізують лексичну й концептуальну багатозначність та неоднорідність значень лінгвістичної термінології (Наталя Ляшук) тощо. Цей перелік логічно продовжує дослідження Наталії Лозової *когнітосемної структури* консубстанційних термінів, що функціонують на межі взаємодії загальновживаних слів і термінів суб'єктів культурної діяльності в українській мові. Отже, сучасна українська когнітивна семасіологія поповнилася новою й актуальною розвідкою.

Цілком умотивованою є мета дисертаційної праці – „розкрити механізми когнітосемної структури назв суб'єктів культурної діяльності (НСКД), здійснити ідеографічне моделювання їхніх когнітопросторів в українському законодавстві галузі культури та мистецтва” (с. 16), якої автор успішно досягла через виконання низки поставлених адекватних завдань, зокрема „сформулювати теоретико-методологічні засади дослідження, увести до наукового обігу поняття “когнітосема”, обґрунтовуючи його кореляцією понять “когнітема” і “сема”; окреслити їх та розкрити основні одиниці метамови опису дослідження, визначити співвідношення між ними; за визначенням переліком джерел зібрати, паспортизувати, покласифікувати й описати НСКД, розкрити особливості репрезентації їхніх законодавчих і наукових дефініцій та філологічних тлумачень; виявити й систематизувати логічні помилки, засвідчені в законодавчих і наукових дефініціях НСКД у кореляції з відповідними філологічними тлумаченнями в загальномовних словниках; описати особливості ідеографічної організації НСКД за рівнями концептуалізації та ступеневою градацією понять в українському законодавстві, термінографічному просторі культури та мистецтва й загальномовних лексикографічних джерелах; за допомогою розробленої методики когнітивно-семасіологічного аналізу описати особливості когнітосемної структури НСКД у досліджуваних когнітопросторах і на цій основі укласти новий тип словника” (с. 17 – 18).

Для розв’язання цих завдань дисертант Н. Г. Лозова використовує різноманітні методи: загальнонаукові (індукції, дедукції, аналізу, синтезу, класифікації); конкретно-наукові, лінгвістичні (структурний (для опису НСКД), спостереження (для з’ясування особливостей формулювання законодавчих і наукових дефініцій та загальномовних тлумачень тих самих назв); наукового опису (для спостереження за особливостями побудови законодавчих, наукових та наївних дефініцій НСКД у різних когніторосторах); системного (для віднаходження системо твірних понять і структурування НСКД за рівнями ідеографічної організації); кількісного підрахунку (для з’ясування словотвірної продуктивності, виявлення співвідношення когнітосемного складу, логічних помилок у дефініціях

НСКД та їхнього розподілу за рівнями концептуалізації). Використано також методики поняттєвого аналізу, компонентного й розробленого в дослідженні когнітивно-семасіологічного аналізу, асоціативного експерименту.

Автор здійснила ретельне опрацювання достатньої кількості джерел: нормативно-правових актів сфери культури та мистецтва; загальномовні словники (тлумачні, діалектні, іншомовних слів); галузеві словники, довідники, енциклопедії з культури й різних видів мистецтва; класифікатор професій. Загальний обсяг вибірки налічує 1692 законодавчих й наукових дефініцій та філологічних тлумачень НСКД. Як джерело дослідження використано українські загальномовні словники, законодавчі й термінографічні праці галузі культури та мистецтва у кількості 78 одиниць. Загалом обсяг і різноманіття фактичного матеріалу забезпечують достовірність одержаних результатів, сформульованих висновків та узагальнень.

Безсумнівною є наукова новизна дисертаційного дослідження, адже вперше в українському мовознавстві введено до наукового обігу поняття когнітосеми й когнітосемного простору; на цій основі розроблено методику когнітивно-семасіологічного аналізу консубстанційних назв і сформульовано окремі теоретичні положення когнітивної семасіології в її екстраполяції на наукові пошуки в сучасному термінознавстві; досліджено ідеографічну організацію когнітосемного простору НСКД за рівнями їхньої концептуалізації, поняттєвою градацією та когнітівним і семним складом у загальному вжитку, сфері законодавства й фаховому середовищі культури та мистецтва; розроблено ґрунтовну типологію логічних помилок у законодавчих і наукових дефініціях та філологічних тлумаченнях. Відтак Наталія Григорівна успішно опановує термінологічний апарат метаопису мовного матеріалу когнітивної семасіології.

Опонована праця виконана в межах двох тем: відділу наукової термінології Інституту української мови НАН України “Українське термінознавство початку ХХІ ст.: теорія і практика” / 2011 – 2015 рр. (Державний реєстраційний номер теми 0111U001185) та кафедри української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки “Граматичні одиниці і категорії сучасної української мови”. Тему дисертації затверджено на засіданні вченої ради Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (протокол № 5 від 28 квітня 2016 року).

Заслуговують на схвалення чітка структура опонованої дисертації, умотивованість та очевидність зв’язку між частинами роботи. Логіка виокремлення та структури розділів підпорядкована розкриттю поставленої

мети. Дисертаційна робота складається зі вступу, п'яти розділів із висновками до кожного з них, загальних висновків, списку умовних скорочень використаних джерел (76 позицій), списку використаної літератури (280 позицій) та семи додатків. Повний обсяг роботи – 212 сторінок. Обсяг основного тесту – 205 сторінок.

У вступі роботи (с. 15 – 21), як це прийнято, обґрунтовано вибір теми, її актуальність, з'ясовано ступінь її опрацювання в науковій літературі, сформульовано мету й завдання, визначено об'єкт і предмет роботи, окреслено методи дослідження, наукову новизну, теоретичну й практичну цінність одержаних результатів, подано відомості про апробацію результатів дослідження.

Реалізацію мети дисертаційного дослідження логічно розпочинає перший розділ „Семасіологія кінця ХХ – початку ХXI століття” (с. 22 – 52), що присвячений проблемі історичного розвитку семасіології, її становленню.

Н. Г. Лозова доволі глибоко й різнобічно аналізує основні проблеми, розкриває загальномовні аспекти семасіології, зокрема термінологічні (підрозділ 1.1), характеризує когнітивну семасіологію як новий напрям досліджень (підрозділ 1.2), виокремлює когнітивний підхід у семасіологічному термінознавстві (підрозділ 1.3), окреслює поняття семантичного (семасіологічного) та семного просторів, виділяє типологічні різновиди сем (підрозділ 1.4).

Спираючись на теоретичні положення, висловлені в уже класичних працях дослідників семасіології, дисертант обґруntовує доцільність тих чи тих термінів, наприклад, *інформема*, *сема*, *семема*. Услід за В. Л. Іващенко зараховує когнітему та когнітосему до елементарних одиниць когнітивної семасіології та вводить до наукового обігу кореляції понять *когнітема* – *сема* – *когнітосема* (підрозділ 1.5), розпрацьовує методику когнітивно-семасіологічного аналізу (підрозділ 1.6).

У другому розділі „Законодавчі й наукові дефініції та філологічні тлумачення НСКД як фрагменти когнітосемного простору сучасної української мови” (с. 53 – 91) Наталія Григорівна визначає назви суб'єктів культурної діяльності як окрему групу лексики на основі спільної ознаки ‘особа’, розмежовує нерозривно пов’язані між собою *значення – тлумачення – дефініція – логічна операція визначення поняття*, презентує особливості законодавчих *дефініцій* НСКД в українських нормативно-правових документах галузі культури та мистецтва, *наукових дефініцій* НСКД у фахових українських словниках галузі культури та мистецтва та *тлумачень* НСКД в українських загальномовних словниках, що є фрагментами

когнітосемного простору. Логічним продовженням цього аналізу є законодавча (розділ 3), мистецтвознавча (розділ 4) та загальномовна (розділ 5) концептуалізація НСКД у когнітосемному просторі української мови.

Дисертант здійснила науковий звіт і зробила висновки, що у семантиці агентивів виразно виокремлюються чотири тематичні групи: 1) назв власне осіб; 2) об'єднань осіб; 3) організацій та 4) суб'єктів діяльності. Більшість одиниць витворена синтаксичним способом – 53 % та морфологічним способом – 43 %.

Загалом у третьому, четвертому та п'ятому розділах проведено детальний кваліфікований аналіз назв суб'єктів культурної діяльності в когнітосемному просторі української мови. Теоретичні положення підтверджують вдало дібрани приклади. А проблема семасіологічного термінознавства, що полягає в його тематичній, ідеографічній та концептуальній організації лексичних одиниць, знаходить практичне втілення в укладанні відповідних словників, а саме "Зведеного словника когнітосем НСКД в українській мові" (Додаток Г), "Ідеографічного словника НСКД (законодавчий простір)" (Додаток Д).

Кожний підрозділ завершують конкретні й належним чином обґрунтовані висновки. Загальні висновки корелюють із поставленими в роботі метою та завданнями, є виваженими, переконливими, випливають із аналізу конкретного мовного матеріалу та мають важливе теоретичне і практичне значення.

Опонована дисертація є завершеною працею, характеризується науково виваженою концепцією, чітким змістом, переконливими ілюстраціями.

Список використаної наукової літератури та джерельної бази оформлено відповідно до вимог і містить праці іноземними мовами, а також багато наукових розвідок, що видані протягом останніх п'яти років.

Результати дослідження апробовано на 11-ти наукових і науково-практичних конференціях, семінарах, форумах (м. Кам'янець-Подільський, Київ, Львів, Одеса, Мюнхен), представлено у 16 наукових публікаціях, із них 9 опубліковано у фахових виданнях України, 2 – у закордонних, а також 5 – у тезах доповідей, виголошених на наукових і науково-практичних конференціях.

Відзначаючи актуальність і глибину дослідження Н. Г. Лозової, аргументованість наукових зasad, важливість отриманих результатів, узагальнені і висновків, вважаємо за необхідне висловити певні міркування та зауваження, що виникли під час прочитання тексту дисертації та автoreферату:

1. У вступі (с. 15 – 21) дисертант зазначає, що матеріалом дослідження слугували дефініції та тлумачення НСКД (*назв суб'єктів культурної діяльності*). І на с. 56 позначає, що до обсягу поняття “діяльність у сфері культури (*культурна діяльність*)” входить діяльність у сфері художньої літератури, кінематографії, театрального, музичного, хореографічного, пластичного образотворчого та декоративно-ужиткового мистецтва, архітектури, фотомистецтва, дизайну.

Проте, сучасна культурологічна наука вдається до виявлення та аналізу структурних частин культури. На цій основі вчені виділяють дві форми культури: матеріальну і духовну. До *матеріальної культури* відносять: культуру праці, культуру побуту, фізичну культуру, особисту культуру. Поняття *духовної культури* охоплює систему духовних цінностей: релігійних, наукових, моральних, естетичних, політичних, правничих тощо. Одним з найяскравіших явищ духовної культури людства є *мистецтво*, що існує в таких конкретних видах як література, театр, графіка, живопис, скульптура, хореографія, музика, архітектура, ужиткове і декоративне мистецтво, цирк, фотографія, кіно, телебачення, які, власне, й вирізняє дисертантка на с. 19, с. 56 дисертаційного дослідження. Тому, можливо, тематичну групу варто було б задекларувати не як *назви суб'єктів культурної діяльності*, а як *назви суб'єктів мистецької діяльності*. Проте це не зауваження, а побажання.

2. Нам імпонує те, що Н. Лозова залучила до свого дослідження суттєву кількість українських нормативно-правових документів галузі культури та мистецтва. Це закони України про культуру, про архітектурну діяльність, про авторське право і суміжні права, про архівний фонд та архівні установи, про бібліотеки і бібліотечну справу, про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів, про державну підтримку книговидавничої справи, про кінематографію, про музеї та музейну справу, про народні художні промисли, про професійних творчих працівників та творчі спілки, про телебачення і радіомовлення, про театри і театральну справу (с. 7 – 10). Проте, варто було б скористатися і чинним Цивільним кодексом України, що вміщує книгу четверту ”Право інтелектуальної власності”, у якій розкриває поняття *суб'єктів права інтелектуальної власності* (ЦКУ, ст. 421), *суб'єктів авторського права* (ЦКУ, ст. 435), *суб'єктів суміжних прав* (ЦКУ, ст. 450).

3. У розділі 2 (с. 53 – 92) автор здійснює аналіз законодавчих і наукових дефініцій, філологічних тлумачень, що і є завданням когнітивної семасіології. Та впродовж реалізації цієї мети також вдається ще й до

словотвірного аналізу НСКД і способів їхнього творення (с. 56 – 61), що не входило до кола завдань дисертаційного дослідження.

4. На с. 58 зафіксовано 145 НСКД, похідність яких, на думку дисертанта встановити важко. Маємо припущення, що це через те, що категорія «українська культура – цілісна система» є порівняно новою, витвореною українським народом у матеріальній, соціальній й духовній галузях як на території власної країни, так і за її межами, за участі всіх верств і класів українського суспільства, ідейно-протилежних течій і напрямів, власних національно-своєрідних елементів і запозичень з інших культур, висуванням тих чи тих її складових (то фольклорні жанри, то художня література, то суспільно-політична або релігійно-філософська думка, то природничо-технічні науки), що було об'єктивно спричинено нерівномірністю культурного розвитку. Тому подальший системний аналіз уможливить отримати ясну картину культурних процесів, які відбувалися і продовжують відбуватися в ході історичного розвитку українського народу, і, відповідно, 145 однослівних назв віднайдуть своє місце в терміносистемі лінгвокультурології.

5. Дисертація загалом написана гарною українською мовою, добре вичитана, однак подекуди все ж таки трапляються мовні та технічніogrіхи: (с. 56) *інформація звіряється* (треба – інформацію звіряють), (с. 59) *вони поділяються* (треба – їх поділяють), (с. 98) *оформляється лінгвоконцептографія* (треба – лінгвоконцептографію оформлюють), (с. 22) А. Цаунер ...розмежував лінгвістичну семантику на два напрями, *назва-виши* і галузь ономасіологією і *протистави-виши* і її семасіологію (треба – А. Цаунер ...розмежував лінгвістичну семантику на ономасіологію і семасіологію), (с. 26) *значимість* (треба – значущість), (с. 26, с. 31) *у зв'язку з цим* (треба – через те, що; з огляду на те, що), (с. 28) *питання відповідності терміна та співвіднесенного з ним поняття* (треба – питання відповідності терміна (чому?) співвіднесенному з ним поняттю), (с. 35, с. 36) *при цьому* (треба – до того ж, одночасно), (с. 35) *повинно спиратися* (треба – має спиратися); (с. 84) *посилання* (треба – покликання), (с. 30) їх розмовна рівнозначність (треба – їхня розмовна рівнозначність), (с. 40) їх структурування (треба – їхнє структурування), (с. 44) їх характеристики (треба – їхні характеристики), (с. 47) їх нерозривну єдність (треба – їхню нерозривну єдність), (с. 49) їх формулювання (треба – їхнє формулювання), (с. 119) їх дослідження, в їх послідовності (треба – їхні дослідження, у їхній послідовності), (с. 47) автор *в свідомості* замість *у свідомості*, (с. 41) *крелює* замість *корелює*, *водначає* замість *водночас*, *супонять* замість *субпонять*.

6. Список використаної літератури оформленний згідно з вимогами бібліографічного опису за винятком позицій 17, 187, 208, де місто видання праць (Х., Д., Д.) треба зазначати повністю. На с. 94 Н. Лозова покликається на працю О. Демської-Кульчицької, що відсутня у списку використаної літератури; в окремих випадках автор зазначає лише імена вчених, без по батькові. Наприклад, (с. 39) Г. Шипіцина замість Г. М. Шипіцина, (с. 94) О. Демська-Кульчицька замість О. М. Демська-Кульчицька, (с. 94) В. Таранюк замість В. В. Таранюк, (с. 94) В. Карпенко замість В. В. Карпенко, (с. 98) А. Надолинська замість А. С. Надолинська.

Однак висловлені нами зауваження й рекомендації до тексту дисертаційної роботи не мають концептуального характеру і не можуть знизити загальної високої оцінки опонованого дослідження, характерними ознаками якого виступають послідовність аналітичних позицій, ретельність і сумлінність добору фактичного матеріалу, що забезпечує обґрунтованість і переконливість висновків, які відбивають основні результати виконаного аналізу.

Автореферат повністю відповідає дисертаційній роботі, а публікації цілком відбивають основні положення та зміст дослідження.

Отже, опонована дисертаційна робота Н. Г. Лозової „Ідеографічна репрезентація когнітосемного простору суб'єктів культурної діяльності в українській мові” є ґрунтовним, самостійним та завершеним дослідженням цікавої й актуальної лінгвістичної проблеми, яке за рівнем свого виконання, одержаними теоретичними і практичними результатами відповідає всім вимогам „Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника” затвердженого постановою кабінету Міністрів від 24.07.2013 № 567, а її автор – Наталія Григорівна Лозова – заслуговує присудження їй наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова.

Офіційний опонент

кандидат філологічних наук,

старший викладач кафедри

української мови

Кам'янець-Подільського національного

університету імені Івана Огієнка

Р. І. Монастирська

